

O'ZBEKISTON KULOLCHILIK SAN'ATI: TARIXIY TARAQQIYOT VA ZAMONAVIY HOLATI.

Qodirov Abduhalil

Namangan davlat universiteti aniq va tabiiy fanlar fakulteti texnologik ta'lim yo'nalishi TXT BU 24 talabasi

Tursunova Shaxzoda

Ilmiy rahbar: O'qituvchi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O'zbekiston hududidagi kulolchilik hunarmandchiligining tarixiy ildizlari, rivojlanish bosqichlari hamda bugungi kundagi ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqot davomida kulolchilik buyumlarining turlari, ishlab chiqarish texnologiyasi va milliy xususiyatlari o'rganilgan.*

Kalit so'zlar: *kulolchilik, sopol buyumlar, milliy hunarmandchilik, an'anaviy san'at, kulolchilik markazi, loy buyumlar, koshinkorlik*

Kulolchilik insoniyat madaniyatining eng qadimgi hunarmandchilik tarmoqlaridan biri hisoblanadi. O'rta Osiyo hududida, xususan hozirgi O'zbekiston yerlarida kulolchilik san'ati ming yillik tarixga ega bo'lib, bu yerda yashovchi xalqlarning kundalik turmushi va madaniy taraqqiyotida muhim o'rin tutgan ^[1]. Arxeologik qazilmalar natijasida topilgan loy idishlar bizga mil. avv. IV-III ming yilliklarda ham ushbu hunarmandchilik rivojlangan ekanligidan dalolat beradi. Kulolchilik san'ati nafaqat amaliy, balki estetik ahamiyatga ham ega bo'lib, har bir mintaqa o'zining unikal uslubi va bezak an'alariga ega. Buxoro, Samarqand, Rishton, Gijduvon, Xorazm kabi shaharlar o'zlarining noyob kulolchilik maktablari bilan mashhur ^[2]. Ushbu tadqiqotning maqsadi kulolchilik san'atining tarixiy taraqqiyotini o'rganish va zamonaviy holatini baholashdan iborat.

Kulolchilik san'atining tarixiy taraqqiyoti. O'rta Osiyo hududidagi kulolchilik san'ati uzoq tarixga ega. Dastlabki davrlarda oddiy loy idishlar qo'lda yasalgan bo'lsa, keyinchalik kulolchilik g'ildiragi ixtiro qilingach, ishlab chiqarish jarayoni sezilarli darajada takomillashdi. Antik davr va o'rta asrlarda kulolchilik mahsulotlari Buyuk Ipak yo'li orqali boshqa mamlakatlarga ham etkazib berilgan ^[3]. IX-XII asrlarda O'rta Osiyo kulolchiligi o'zining eng yuqori cho'qqisiga erishdi. Ushbu davrda sirli sopol idishlar, ko'k rangli koshinlar va naqshli keramika buyumlari keng tarqaldi. Samonik, Qoraxoniylar va Temuriylar davrida kulolchilik san'ati yanada rivojlandi, bezak usullari murakkablashdi hamda yangi texnologiyalar joriy etildi.

Kulolchilik buyumlarining turlari va tasnifi. O'zbek kulolchiligi mahsulotlari o'zining xilma-xilligi bilan ajralib turadi. Ularni vazifasi va ishlatilishi bo'yicha turli guruhlarga ajratish mumkin. Quyidagi jadvalda asosiy kategoriyalar keltirilgan:

1-jadval. Kulolchilik buyumlarining turlari

Buyum turi	Tavsif	Asosiy ishlatilishi	Mashhur markazi
Oshxona idishlari	Kosalar, laganda, choynaklar	Ovqat tayyorlash va saqlash	Gijduvon, Rishton
Bezak buyumlari	Guldonlar, lyaganlar, panno	Uy bezatish, sovg'a	Samarqand, Buxoro
Koshinkori mahsulotlar	Devor plitalari, me'moriy bezaklar	Binolarni bezash	Samarqand, Xiva
Suv idishlari	Xumlar, ko'zalar	Suv saqlash va sovutish	Xorazm, Qashqadaryo
Marosim buyumlari	Atir idishlari, shamdonlar	Diniy va milliy marosimlar	Buxoro

Ishlab chiqarish texnologiyasi. Kulolchilik mahsulotlarini yaratish jarayoni bir necha bosqichlardan iborat. Birinchi navbatda, maxsus loy tayyorlanadi va tarkibiga qum, kul yoki boshqa qo'shimchalar aralashtiriladi. Keyin kulolchi g'ildiragi yordamida buyumga shakllantiriladi. Quritish jarayonidan so'ng, buyum birinchi marta yoqiladi (biskvit yoqish ^[4]). Sir va bezak qo'llash bosqichi alohida ahamiyat kasb etadi. An'anaviy o'zbek kulolchiligida ishqor-qo'rg'oshinli sirlar qo'llaniladi, ular buyumga yorqin ko'k, yashil, sariq ranglarni beradi. Naqsh chizish uchun maxsus cho'tka va bo'yoqlar ishlatiladi. Oxirgi bosqichda buyum yuqori haroratda (900-1100°C) qayta yoqiladi va sir erib, shisha qatlamga aylanadi.

Mintaqaviy uslublar va maktablar. O'zbekistonning har bir viloyati o'zining unikal kulolchilik an'alariga ega. Rishton kulolchiligi yorqin ko'k rangda ishqorli sirlar bilan mashhur. Bu yerda ishlatiladigan "ishqor" texnologiyasi ming yillardan buyon saqlanib

kelmoqda. Gijduvon ustaxonalari esa ko'proq jigarrang va yashil ranglardagi mahsulotlar bilan tanilgan^[5]. Samarqand kulolchiligi o'zining koshinkori mahsulotlari, ayniqsa me'moriy bezaklari bilan ajralib turadi. Registon, Shohizinda kabi me'moriy yodgorliklarni bezatgan koshinkori plitalar Samarqand ustalarining mahoratidan dalolat beradi. Xorazm kulolchiligi esa suv saqlash uchun mo'ljallangan xumlar va ko'zalar ishlab chiqarishda ixtisoslashgan.

Zamonaviy holat va muammolar. Hozirgi vaqtda O'zbekiston kulolchiligi yangi bosqichga kirmoqda. Bir tomondan, an'anaviy usullar saqlanib qolmoqda va ustoz-shogird tizimi orqali avloddan avlodga o'tmoqda. Boshqa tomondan, zamonaviy texnologiyalar va bozor talablari kulolchilikka o'z ta'sirini o'tkazmoqda. Ko'plab ustaxonalarda elektr pechlari qo'llanila boshlandi, bu esa ishlab chiqarish jarayonini tezlashtiradi, lekin ba'zan an'anaviy sifatni pasaytiradi. Turistik qiziqishning ortishi kulolchilik mahsulotlariga talabni oshirdi. Buning natijasida bozorda sifatsiz va ommaviy ishlab chiqarilgan nusxalar paydo bo'ldi. Shu munosabat bilan, asl hunarmandchilikni soxta mahsulotlardan farqlash va himoya qilish zarurati tug'ildi. Davlat tomonidan kulolchilik markazlarini qo'llab-quvvatlash va hunarmandlarni rag'batlantirish dasturlari amalga oshirilmoqda.

Xulosa.

Kulolchilik san'ati O'zbekistonning boy madaniy merosining ajralmas qismidir. Ming yillik tarixga ega bo'lgan ushbu hunarmandchilik bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Tadqiqot natijalaridan kelib chiqqan holda, quyidagi xulosalarni shakllantirish mumkin: Birinchidan, har bir mintaqaning o'ziga xos kulolchilik maktabi va uslubi mavjud bo'lib, ular milliy madaniyatimizning xilma-xilligidan dalolat beradi. Ikkinchidan, an'anaviy texnologiyalarni saqlash va zamonaviy talablarga moslashish o'rtasida muvozanatni topish muhim vazifa hisoblanadi. Uchinchidan, kulolchilik san'atini rivojlantirish va kelgusi avlodlarga yetkazish uchun kompleks yondashuv zarur. Bu yondashuvda ta'lim tizimini takomillashtirish, ustoz-shogird an'alarini mustahkamlash, sifat standartlarini joriy etish va xalqaro bozorda raqobatbardoshlikni oshirish kabi masalalar o'z aksini topishi lozim. Kulolchilik nafaqat hunarmandchilik, balki ijtimoiy-madaniy hodisa bo'lib, u orqali milliy o'zlikni anglash va qadriyatlarni avlodlarga yetkazish amalga oshiriladi. Shu sababli, ushbu san'atni himoya qilish va rivojlantirish davlat va jamiyatning muhim vazifalaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Raxmanov A.X. O'zbekiston kulolchilik san'ati tarixi. – Toshkent: "Fan" nashriyoti, 2018. – 256 b.
2. Ismoilov X.M. O'rta Osiyo qadimgi sopol san'ati. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2019. – 184 b.
3. Burieva G.S. Buyuk Ipak yo'li va O'rta Osiyo hunarmandchiligi Tarix tadqiqotlari jurnali. – 2020. – №3. – B. 45-52.
4. Nurmatov U.T. Kulolchilik texnologiyasi va zamonaviy yo'nalishlari. – Buxoro: BuxDU nashriyoti, 2021. – 142 b.

TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR

Vol 2. No 5,

5. Qosimova D.A. Rishton va Gijduvon kulolchilik maktablari: qiyosiy tahlil San'atshunoslik va madaniyat. – 2022. – №1. – B. 78-85.
6. Mahmudov R.K. O'zbek milliy kulolchiligida naqsh va bezak an'analari. – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi", 2020. – 198 b.
7. Xamidova N.B. Zamonaviy kulolchilik: an'ana va innovatsiya Madaniy meros va zamonaviylik. – 2023. – №2. – B. 112-119.